

УДК 81'42:811.161.2'371:821.161.2
ББК 81.2Ук-7

Ірина Бабій

ДЕСКРИПТИВНІ НОМІНАЦІЇ-СИНЕКДОХИ

У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті визначено статус дескриптивних номенів як одного з основних засобів здійснення референції. Результати вивчення текстів сучасної “малої прози” дали змогу виявити семантичний та структурний аспекти типології дескриптивних номінацій; досліджено комунікативно-прагматичні особливості описових номінацій тропеїчного характеру.

Ключові слова: *дескрипція, референція, номінація, кваліфікація, комунікація, прагматика, семантика, текстотвірність, ідентифікація, імпліцитність.*

The article deals with the status of descriptive nomens as one of the basic means of the reference processes realization is defined; the understanding of descriptions as the nominations descriptive-figurative variety is presented. The results of the modern “small prose” texts analysis gave a possibility to reveal the semantic and structural typologies of the descriptive constructions; the communicative-pragmatic peculiarities of the trope-like descriptive nominations were investigated.

Key words: *description, reference, nomination, qualification, communication, pragmatics, semantics, text building, identification, implicitness.*

У художньому тексті як складній комунікативній системі використовується багато різновидів номінацій, у тому числі й описові номени, тобто дескрипції, які відрізняються як за типологічними чи формальними ознаками, так і способами конденсування та ретрансляції об’єктивних чи суб’єктивних ознак денотатів.

Дескрипції — однослівні або багатослівні описові одиниці, що здійснюють номінативно-референційну функцію власного імені й використовуються для кваліфікації денотата за певною (постійною / ситуативною, одиничною / комплексною) ознакою, виділяючи його з-поміж інших об’єктів.

У прозових текстах дескрипції відіграють роль носія сконденсованої чи розгорнутої, облігаторної чи другорядної, релевантної чи периферійної ознаки денотата, але тільки незначна частина цих номінативно-описових

засобів має об'єктивний характер, тому лексичні засоби досліджуються не ізольовано, а у складі висловлювання, з урахуванням комунікативно-прагматичних ситуацій. При цьому неодмінно беруться до уваги індивідуально-авторські модальності, конотативні нашарування, що розширюють семантичні межі лексем-носіїв дескриптивної інформації.

Когнітивно-гносеологічні особливості людського мислення зумовлюють збагачення мовного тезаурусу багатьма шляхами, в тому числі й за допомогою образного переосмислення уже існуючих назв, унаслідок чого відбувається їх смислова трансформація й різновекторне розширення семантики. Ці процеси супроводжуються тропеїзацією текстів сучасної “малої прози”. Адже використання узуальних слів у переносному значенні провокує okazionalnіst, образність їх функціонування і, як наслідок, – моделювання різнотипних лексично-стилістичних засобів, що сприяють естетизації контексту, – метафор, метонімії, синекдох, епітетів, перифразів, порівнянь тощо.

Функціональне навантаження, якому підпорядковані названі тропеїчні елементи тексту, відзначається різноскерованістю. Окреслимо окремі функції, виконання яких у досліджуваних текстах є прерогативою образних дескриптивних номінацій.

Тропеїчні дескрипції сприяють поповненню лексичної палітри мовної системи, адже за умови збереження кількісного лексичного складу образне переосмислення окремих номінативних чи кваліфікативних засобів сприяє їх семантичному збагаченню та розширенню значеннєвих рамок. Унаслідок цього нейтральні лексеми отримують нове звучання, доповнюючись емоційно-оцінними відтінками, та виконують роль образних номенів об'єктів дійсності. У кожній з таких номінацій виділяються окремі семи, на основі яких вони набувають додаткових переносних значень і служать засобом акумулювання й трансляції певних індивідуально-авторських емоційних відтінків.

Завдяки сконденсованості експресивно-аксіологічної інформації в значенні описово-образних номінацій, при використанні їх у різних жанрах сучасної “малої прози” вдається уникати розгалужених кваліфікативних зворотів і додаткових пояснень, оскільки зміст стисло фіксується у лексемі з переносним значенням.

Потреби тексто- й образотворення зумовлюють і протилежний процес: замість значеннєвого чи емоційного переосмислення уже існуючих у мові лексичних одиниць, репродуцент-креатор моделює нові номінативно-кваліфікативні засоби з метою якомога яскравішої і влучнішої характеристики персонажів. Новоутворені okazіонально-образні лексеми за умови вдалого співвідношення у них форми та змісту можуть претендувати на роль основного художнього образотвірного засобу в рамках певного тексту, поповнюючи в окремих випадках загальний лексичний художній фонд мови.

Аналіз різних за формальними і семантичними особливостями описових номінацій у сучасній “малій прозі” дозволяє виокремити різні дескрипції тропеїчного характеру: метафори (які відрізняються від інших образних засобів частотністю і регулярністю використання); синекдохи (дослідження комунікативно-прагматичних особливостей яких і становить мету нашої статті); дескрипції, до складу яких входять художні означення.

Так, синекдоха, яка багатьма вченими визначається як різновид метонімії [4, 364; 10, 433; 5, 153; 7, 638; 12, 312], кваліфікується як “переносне вживання назви частини предмета замість цілого, однини замість множини або навпаки” [5, 153]. Наприклад:

“— А чим же ви займаєтеся? — щиро здивувалося дівчисько.

— Тим, що зараз іменують дурним словом “бізнес”...

— ...Даремно, — зітхнула джинсова курточка. Їй машинально погладила ведмедика на колінах” О. Яровий [1, 198].

Образні описові номінації такого типу за умови збереження свого переносного значення характеризуються меншою нівеляцією дескриптивних

ознак, ніж, скажімо, “чиста” метафора, оскільки вони виникають на основі зовнішнього чи внутрішнього зв’язку між суміжними поняттями, тоді як метафора найчастіше є результатом латентного чи експліцитного порівняння об’єктів, які знаходяться один від одного на значній відстані в денотативній картині світу, але умовно зближуються у вербально-креативному полі художнього тексту.

Саме тому дескрипція “джинсова курточка” (як і інші номінації, що мають характер синекдохи) відзначається прозорою семантикою й легко декодується реципієнтами. У наведеному фрагменті актуалізована дескриптивна сполука є номінантом дівчини, одягненої в джинсову куртку, що виявляється у процесі розгортання тексту, де, крім номенів більш нейтрального характеру на позначення того ж референта, можна виділити кілька кореферентних дескриптивних номінацій зі схожими конотаціями.

Порівняймо: “*джинсова лялька* → *голубка* → *дівча* → *дівчисько* → *дівчина* → *оригіналка* → *попутниця* → *шановна* → *джинсова курточка* → *вчителька* → *дурненька джинсова дівочка* → *ця інопланетянка* → *навіжене дівчисько*” [1, 196-205].

Як бачимо, нейтральна ознака номінованого об’єкта (джинсова куртка як елемент одягу) стала підставою для креативного моделювання не тільки синекдохи “джинсова курточка”, а й дескриптивної метафори “джинсова лялька” та негативно-аксіологічної дескрипції “дурненька джинсова дівочка”, яка містить лексему, не зовсім нормативну з погляду культури мовлення.

Епітет, що виділяється в складі останньої дескрипції, звертає на себе увагу нестандартністю сполучення відносного прикметника (джинсовий – матеріал, з якого виготовляють насамперед одяг) із антропонімною номінацією. Така властивість аналізованого художнього означення ілюструє одну з функцій епітетів, яку виділяють дослідники, – дескриптивну [2, 92]. Ця функція полягає в здатності художніх означень описувати об’єкти за певною ознакою прямого чи переносного значення; у наведеному тексті

епітет, як і кореферентні метафора та синекдоха, фіксує особливості зовнішності (одягу) референта. Дескриптивна метафора “джинсова лялька” відзначається адгерентною (контекстуальною) аксіологічністю, оскільки може отримувати полярні знаки “+” і “-”, домінування кожного з яких залежить від того, яка саме асоціативна сема стає визначальною для метафоричного переносу. Порівняймо:

- *джинсова лялька* (= така ж гарна, як лялька, одягнена в джинсовий одяг) → позитивні конотації;
- *джинсова лялька* (= така ж нерозумна, штучна, неприродна, бездушна, як лялька) → негативні конотації.

Проаналізуємо характер ще однієї дескрипції-синекдохи, що відіграє роль заголовка в новелі-есе Н. Семенкович “Очі кольору мрії”, сюжет якої полягає в тому, що молодий італієць Амедео у супермаркеті випадково зустрічає незнайому жінку, котра вразила його красою і вишуканими манерами. Він не наважився з нею заговорити, але з цього часу щодня приходить сюди, щоб побачити її (хоча раніше ненавидів ходити до крамниць). Через кілька тижнів дружина Амедео Памела сповіщає, що найняла служницю. Чоловік, ще не бачивши її, заочно зненавидів домашню робітницю, оскільки вона позбавляла його можливості зустрічати незнайомку із супермаркету. Пізніше з’ясувалося, що незнайомка і служниця – та сама особа. Італієць відчуває злість, роздратування, образу, але не може поговорити з хатньою робітницею, оскільки вона відмовилася працювати в їхньому домі, виїхавши в інше місто. Памела (яка так і не підозрює про почуття чоловіка), розповіла, що сеньйора Анна – журналістка з України, котра пише в Італії повість про своїх землячок.

Акцентована дескриптивна сполука (“*очі кольору мрії*”) відзначається значним обсягом семантичних та емоційних нашарувань. Пронизуючи весь текст, вона служить для сконденсованої передачі у переносному значенні частини інформації про об’єкт зацікавлення італійця та ступінь його захоплення. Маючи характер синекдохи, описова сполука скеровує увагу

читача від однієї деталі зовнішності українки (зелених очей) до її образу загалом, а також окреслює те значення, яке вона здобула у житті італійця Амедео протягом короткого відрізка часу, ставши для нього “*сеньйорою-мрією*”. Порівняймо:

*“Амедео зненавидів уже саму думку про дружинину помічницю. Вона забере його мрію, його зелені очі... Оту красуню він не бачитиме відтепер. Противна служниця замість нього зустрічатиме його **сеньйору-мрію**...”*
Н. Семенкович [11, 49].

Від попередньої синекдохи (*джинсова курточка*) ця дескриптивна номінація (*очі кольору мрії*) відрізняється більшою закодованістю та контекстуальною залежністю, оскільки не отримує адекватного розшифрування поза рамками конкретного текстового сегмента внаслідок переважання в її значенні максимального обсягу суб’єктивних конотацій: який відтінок мають “*очі кольору мрії*”, залежить від самого номінатора та характеру тієї семи, яку він кладе в основу креативно змодельованого описового номена.

Наступний зразок:

*“Матінко Божя, заступнице, укрий слідочки нашого Василька від **недоброго ока**...”* В. Портяк [6, 310].

У наведеному фрагменті, стилізованому під народно-розмовну неканонічну молитву, виділений мовний засіб кваліфікується як дескрипція-синекдоха, оскільки в ньому використовується, по-перше, одиниця замість множини, а по-друге, назва частини замість цілого. Зворотна трансформація дескрипції-синекдохи у звичайний описовий зворот демонструє функціонування невизначеної дескриптивної номінації, що має узагальнений характер, порівняймо:

* *...укрий слідочки нашого Василька від **недоброго ока** = ...укрий слідочки нашого Василька від **очей недобрих людей**.*

Використання образної дескрипції-синекдохи замість нейтральної описової конструкції підкреслює узагальненість, неконкретизованість

потенційних референтів, що зумовлюється закономірним бажанням матері захистити свого сина від усього лихого, не уточнюючи навіть, чи йдеться про людей, чи про будь-яке інше, абстраговане зло.

Наведемо ще кілька прикладів дескрипцій-синекдох:

1. *“Я згадав, що наближається Різдво, що треба уважніше ставитися до ближнього..., і я простягнув руку по люстерко”* Е. Андіївська [8, 55].
2. *“Сучасний читач з деяким нерозумінням і навіть осудом поставиться до таких проявів життєвої сили та здорової духовної енергії, тому варто тут сказати кілька слів про тогочасні звичаї”* Ю. Андрухович [9, 191].
3. *“Таїсія Павлівна викладає знайдене на стіл, відпускає хлопців і кричить на одній верескливій ноті: “...Хто Горькому окурок к губе пріклеїл?! Хто Некрасову глаз вибіл?!” – тицяє дерев'яною вказівкою до **розвішаних на стіні переляканих класиків**”* Ю. Гудзь [3, 519].
4. *“... І перед кожною хатою бліда примара хитається – од телевізорів. Та й видумав же чорт диявола – німують перед **отим ящиком** день при дні!”* М. Малюк [6, 221].

Іманентна ознака синекдох (кількісне зіставлення предметів та явищ) сприяє акцентуванню уваги потенційних реципієнтів виділених описових номінацій на використанні номінаторами однини замість множини з метою індивідуалізації номінативів та включення до їхнього кола кожного, хто може до нього входити (приклади 1 і 2). Заміна назви цілого назвою частини сприяє персоніфікації об'єкта і створює гумористичний ефект (приклад 3), а застосування так званого “родового” поняття замість видового (приклад 4) наділяє денотат художнього мовлення аксіологічно-негативними, пейоративними конотаціями, внаслідок чого експлікується ставлення репродуцента аналізованої номінації до акцентованого об'єкта.

Як бачимо, у текстах “малої прози” кінця ХХ – початку ХХІ століття дескрипції-синекдохи відіграють важливу роль у процесах образотворення, і хоча вони фіксують не комплексні властивості об'єкта, а одну з ознак, яка видається репродуцентіві найрелевантнішою на певному етапі моделювання

тексту, проте ця ознака нерідко стає ключовою, тим смисловим стрижнем, навколо якого об'єднані інші художні, насамперед номінативні, засоби. Вибір ознаки, яка кладеться в основу дескрипції-сinekдохи, здійснюється з опорою на певні авторські інтенції та комунікативно-прагматичні чинники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія сучасної новелістики та лірики України. — Канів : Склянка часу, 2006. — 364 с.
2. Арешенков Ю. Художні тропи в аспекті лінгвістичного аналізу : принципи і методика розбору / Ю. Арешенков // Література. Фольклор. Проблеми поетики : Зб. наук. праць. — Вип. 18. — Ч. 2 : Питання менталітету в українській літературі / Редкол. : А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. — К. : Акцент, 2004. — С. 88—93.
3. Вечеря на дванадцять персон : житомирська прозова школа / [упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка]. — К. : Генеза, 1997. — 544 с.
4. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навчальний посібник / Дудик П. С. — К. : Видавничий центр “Академія”, 2005. — 368 с.
5. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я., Биби́к С. П., Тодор О. Г.; за ред. С. Я. Єрмоленко. — К. : Либідь, 2001. — 224 с.
6. Квіти в темній кімнаті : сучасна укр. новела : найяскравіші зразки укр. новелістики за останні п'ятнадцять років / [упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка]. — К. : Генеза, 1997. — 432 с.
7. Літературознавчий словник-довідник [уклад. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін]. — К. : ВЦ “Академія”, 1997. — 752 с.
8. Незнайома : антологія української “жіночої” прози та есеїстики другої пол. ХХ — поч. ХХІ ст. / [авторський проект, упоряд., вступне слово, бібліограф. відомості та приміт. В. Габора]. — Львів : ЛА “Піраміда”, 2005. — 600 с.
9. Повернення деміургів / Плерома 3'98. Мала українська енциклопедія актуальної літератури. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. — 288 с.
10. Розенталь Д. Э. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. — М. : ООО “Издательский дом “ОНИКС 21 век” : ООО “Издательство “Мир и образование”, 2003. — 623 с.
11. Семенкович Н. На паперті Колізею / Надія Семенкович. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. — 76 с.
12. Українська мова. Енциклопедія. / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк [та ін]. — К. : Укр. енцикл., 2000. — 752 с.